

ТЕРМИН И КОНТЕКСТ*

ЉИЉАНА СТАНЧИЋ

UDK 808.61/62—3

Изворни научни рад

Институт за језик, Сарајево

Примљен: 20. октобра 1985.

Прихваћен: 23. децембра 1985.

1.0. Постулати савремених терминолошких теорија, пошто полазе од чињенице да је терминологија логички код и да је темељна одлика терминолошког знака моносемичност — искључују могућност контекстуалног значења те лексичке јединице и негирају њену овисност о ужем и о ширем семантичком и лингвистичком окружењу у којем се остварује. Овисност овог језичког знака о ужем контексту (микрконтексту) заиста се чини ирелевантном ако се узме у обзир околност да је и самој природи термина — логички дефинирана ноција, договорено и специјализирано значење, односно ограничена функција, одређен опсег употребе — иманентна инваријантна семантичност. Због тога што представља јединство знака и појма (смисла) који му одговара, термин би требало да буде лишен стилских валера, емоционалних и других конотативних вриједности, семантичких помицања и пражњења — свих разгранатих односа синонимије и полисемије. За разлику од опћеупотребне лексике, његова семема не би требало да буде везана за значење (различите компоненте семантичког садржаја) што се остварују у говорном низу, синтагматским односима, те у специфичним асоцијативним, парадигматским релацијама (тзв. оси асоцијације или комбинације). Заправо, она, прије свега, није (и не би смјела да постане) зброј контекстуалних семантичких реализација. Њене вриједности нису слојевите, комплексне, конотативне, већ денотативне.

Но, како термини као језички знаци са специјализираном функцијом настају свјесно, вољом појединаца или шире прихваћеном конвенцијом, они се, насупрот другим лексичким јединицама, могу лако *замјењивати* или, пак, могу пермутирати верифицирано значење. Тада, према ранијим реализацијама, нова употреба традиционалних термина представља и посебан контекст — макрконтекст (шири контекст), другачије терминолошко поље, односно другачије епистемолошко (когнитивно) и семантичко окружење које је релевантно у идентификацији семеме терминолошке јединице. Дакле, иако су аксиоми терминолошких теорија пројигирани, као што је уобичајено, на терминсистеме што посједују или треба да стекну високи

* Реферат на XI конгресу слависта Југославије (Сарајево, октобар 1985)

ступањ стандардности (системности), ваља указати и на ноторне факте којима их термилошка пракса (у суштини: термилошка стварност), у најблажем смислу ријечи — коригира.

У том погледу управо је индикативно стање у лингвистичкој знаности. А у савременој лингвистичкој терминосистеми, која прати снажан, незадржив развој лингвистичке мисли, па се непрестано попуњава новим јединицама (термилошким идиолектима становитих школа или значајних аутора, на примјер, или традиционалним етикетама са измијењеним референцијама, тиме и новим семантичким реализацијама и новим семемама), и у националним терминологијама изражене системности — потпуна изолација знаа је немогућа. Значај макроконтекста за утврђивање његове референцијалне и информативне вриједности не само да је неоспоран већ и изражен, нарочито кад је ријеч о пермутацијама семема традиционалних (интернационалних и псеудоинтернационалних) етикета у метајезику одређених лингвистичких школа, теорија, праваца. Као зоран примјер ваља истакнути пермутацију семеме традиционалног хрватскокрпског термина (чешке провенијенције) *подмет* у савремених сербокроатиста синтаксичара: »За номинатив конгруентан с предикатом реченице у овом раду ће се употребљавати термин *подмет* ради стриктног разграничења са семантичким елементом за који се употребљава често термин субјекат.«¹

Поменути треба и Симеонов *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива*, који цјелокупним инвентаром и начином представљања јединица на најбољи начин илустрира релевантност окружења (реченичне цјелине или сегмента металингвистичког говора) за утврђивање појмовне вриједности знаа.

У теоријском погледу и та специфична веза знаа и ширег окружења у којем се он остварује није примјерено освијетљена и унаточ резултатима разгранатих активности у подручју терминологије, односно евидентној околности да пораст интересовања за сакупљање и сређивање термилошких података (иза којег, неоспорно, стоји опћа потреба и жеља за усавршавањем процеса знанствене комуникације) *in pax* и не само не занемарује ту корелацију већ је и аплицира у своју методологију. Веома је важно, у ствари, указати на овај замјетљив раскорак теорије и праксе. Док термилошка теорија, као што је наглашено, ригидно елиминирана овисност термина о контексту, практички послови на терминологијама у многим оперативним сегментима рефлектирају респектирање не само ширег него и ужег семазилошког и лингвистичког окружења знаа. Разлог томе, прије свега, потребно је тражити у емпиријској сфери, у чињеници да су семеме знатног дијела савремених лингвистичких етикета (и

¹ К. Милошевић, *Теорија глаголског рода у словенским лингвистичким срединама седамдесетих година, њени одјаци на Варшавском конгресу слависта 1973. и отворена питања из ове области*; Радови I, Институт за језик и књижевност. Одјељење за језик, Сарајево, 1974, 180.

етикета других знанствених терминологија) различито одређене, често недефиниране или недовољно дефиниране (лоше објашњене) и да је понекад употреба традиционалних термина крајње индивидуална, околиционална (најбољи примјер изнова пружа Симеонов *Енциклопедијски рјечник*, који у обиљу или пак у недостатка дефиниција значења појединих јединица илустрира контекстом).

Уважавање макроконтекста у пракси најочигледније егземплифицира податак да се термилошки систем, који је у лингвистици, на примјер, пролифериран мноштвом етикета, неизбројивим бивентаром јединица, више и не покушава пописати и описати енциклопедијским и другим рјечницима што теже исцпрнијем презентирању термина у синхронном пресеку. Наиме, лексикографска дјелатност у свијету оријентирана је у садашњем тренутку на специјализиране рјечнике, тј. на дескрипцију терминологија значајних лингвистичких школа, истакнутих аутора, на уже семазиолошке системе, заокружене и затворене термилошке инвентаре у којима је, природно, омогућено да јединица очува своје пертинентне одлике, прије осталих — инваријантност семеме (моносемију), јер се она заснива на утврђеној референцији и униформној семантичкој реализацији. Таквим концептом та актуална лексикографска дјела дају и непроцјењив допринос превладавању тешкоћа у знанственој комуникацији.

Концепт о којем је ријеч нарочито је дошао до изражаја посљедњих деценија, од када се у европским и интернационалним оквирима ради на мултилингвалној терминологији, организирају акције сакупљања и сређивања термилошке грађе и формирају моћни информативни системи, тзв. термилошке банке.

Мада једна од тих банака (*Bundessprachenamt*) сакупља етикете без контекста, примјењујући практички помињани постулат о њиховој моносемичности, друге банке (на примјер — *Eurodicautum*) »биљеже кључне ријечи у контексту и с контекстом, уз претпоставку да је преводиоцу најбоље ако види термин у лингвистичкој средини из које потјече«³. Очигледно, овом дистрибуционом методом и уважавањем прагматичког окружења елиминирана је свака могућност амбигвитета у перципирању семема одређених термилошких знакова. Наиме, у садашњем тренутку, у околностима огромног развоја свих знаности, који не прати и адекватно систематизирана и уједначена терминологија, уз што се као изражена тешкоћа јавља питање флукуације необухватног квантума термина, тј. проблем њиховог успјешног превођења — савремени информативни системи не могу и не смију анулирати улогу контекста у идентификацији референције и семеме термилошке јединице. Поред назначеног, ваља

² R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*; Zagreb, Matiča hrvatska, 1969.

³ J. C. Sager i R. L. Johnson, *Razvoj terminologije kao znanosti*; iz AILA biltena, 1978, № 1 (22), превод, *Suvremena metodika nastave hrvatskog ili srpskog jezika*, год. 1979, бр. 3, 246.

истаћи да је тек у контексту могуће утврдити семантичку (и функционалну) дублетност становитих етикета. Фреквентнија дистрибуција одређеног знака индицира да он посједује релевантну терминолошку валентност, што увелико олакшава опредјељења и у покушајима стандардизације терминологије. У суштини, избор или неизбор становите јединице у постави може бит поуздан, инструктивни путоказ у селекцији знакова, која је неопходна предрадња у успостављању терминолошких стандарда.

2.0. Контекст није могуће искључити и из анализа и истраживања ранијих фаза у развоју становите терминологије, посебно оних чворних што представљају или етапу њене консолидације или пак почетне кораке у њеној стандардизацији. Разлог је једноставан: у стихијној, каотичној реализацији само контекст пружа потпуну, цјеловиту обавијест о референцији етикете и вриједност знака бива одређена присуством других језичких знакова.

Због свега реченог, а и због неоспорног факта да и континуум научне мисли захтијева познавање старије знанствене литературе, респектирање је двају облика контекста (ширег и ужег) *conditio sine qua non*.

2.1. Овај рад је унеколико посвећен аспектима сагледавања међуовисности термина и контекста у дијакронији, а илустриран је специфичним феноменом, веома присутним у хрватско-српској лингвистичкој терминологији XIX стољећа — појавом елизије терминолошког полужнака у вишечланих етикета. Ваља напоменути да је та појава у лингвистичкој терминологији била и знатно раније заступљена, на шта је скренуо пажњу и Томислав Маретић у свом рјечнику *»Преглед српскохрватске граматичке терминологије XVII, XVIII и XIX вијека«*.⁴ Наиме, педантно нотирајући граматичке етикете (да нас, многе опсолетне), Маретић је давао и овакве напомене о њиховој употреби: *именицељан* (без именице *»падеж«*), /стр. 43/; *изјавитељан* (без именице *»падеж«*), /стр. 43/ итд. Но, мада је овај феномен био знатно заступљен у граматичкој терминологији ранијих времена (XVII и XVIII ст.), до пролиферације елидираних форми термина дошло је у периоду о којем је ријеч — XIX стољећу.⁵

Овај специфичан феномен био је евидентно изражен у микросистему фонетске терминологије, нарочито код номинација врста сугласника.

2.2. Код знакова из опћеупотребне лексике феномен елизије обично се објашњава тежњом ка економичности — штедњом језичких средстава, јер се, природно, уважава лингвистичко окружење

⁴ Т. Маретић, *Преглед српскохрватске граматичке терминологије XVII, XVIII и XIX вијека*; Прештампано из 243. knjige »Rada« JAZU, Tisak Nadbiskupске tiskare Zagreb, 1932.

⁵ Љ. Станчић, *Лингвистичка терминологија у Босни и Херцеговини у вријеме аустроугарске управе*; необјављена дисертација, Филозофски факултет, Сарајево, 1984.

које пружа довољну количину обавијести. У домену лексике, како истиче Андре Мартине⁶, скраћивање сегмента чија се фреквенција повећава не представља углавном никакав проблем јер опћи појам може бити елиминисан а посебни сачуван као значењски еквивалент за читаву синтагму. Мартине издваја и другу могућност елизије — »да се сачува општи појам ако предмет који је означен синтагмом постане универзално употребљив да га може представити општи предмет а да при том не дође до конфузије«⁷. Уз ове неоспорно тачне опсервације које се у основи могу везати и за елизију термилошког полузнака у терминологизираној синтагми (у вишечланих етикета), треба додати да је у опћеупотребној лексици елизија ипак мање заступљена јер она подстиче ширење полисемије, нејасноћа — »семантичке патологије«, како се обично назива та појава. У термилошкој реализацији, природа термилошког знака — његова моносемичност и функционална униформност, што су резултат договореног и дефинираног одређења ноције — имплицирана је и у елидираним формама, па оне, када се уважи шири контекст (нпр. метајезик традиционалне граматике, становитих периода, аутора, школа), омогућавају несметану комуникацију, којом је искључена »семантичка патологија«.

Наравно, ово је глобална оцјена и не може се подједнако односити на двије различите могућности елизије, које издваја Андре Мартине а које су перципиране и на материјалу босанскохерцеговачке термилошке реализације у поменутом периоду:⁸ *елизија полузнака информатора и елизија полузнака дистинктора*.

Вишечлани термини (лексичке јединице најчвршће структуре) организовани су, заправо, специфичним начином синтаксно-логичког спајања јер спона минималних структурних елеманата (терминоелемената) посједују синтетско, концептуално јединствено или посебно значење. Међутим, и у таквој синтагматској вези, семантички и структурно нерашчлањивој или теже рашчлањивој (термини су еквивалентни ријечи по овим одликама), терминоелементи вишечлане етикете (полузнаци једног знака) у значењском смислу нису истог ранга. Пошто му је иманентно разликовно обиљежје, полузнак дистинктор (детерминатор што у терминологизираној синтагми има селективну или описну функцију) јесте у овом споју семазиолошки релевантан елемент.

Ова одлика рефлектира се, наравно, и на физиономију феномена о којем је ријеч, па су на корпусу граматичке терминологије XIX стољећа, на примјерима двају облика елизије термилошког полузнака, уочени и различити ступњеви овисности о контексту: а)

⁶ А. Мартине, *Језик и функција; Функционална теорија језика*, Сарајево 1973, 178.

⁷ А. Мартине, *Језик и функција*, 178.

⁸ Љ. Станчић, н. д.

контекст посредно утјече на очување термиолошке валентности знака, али не одређују његову семему (елизија полузнака информатора); б) контекст непосредно утјече на очување термиолошке вриједности знака и одређује његову семему (елизија полузнака дистинктора) — информативност термина изравно проистјече из прагматичког окружења у којем се етикета остварује.

а) У првом случају — у термиолошкој реализацији (нпр. у номинацијама сугласничких врста) релевантан је факат имплицитности и препознатљивости елидираног члана (полузнака информатора) јер је ограничен репертоар полузнакова (структурних јединица у функцији полузнакова информатора) који учествују у организацији двочланих етикета [уп.: небно (+ слово); небна (+ писмена, + слова); палатални (+ гласови, + консонанти, + сугласници), (+ самогласници)].

Препознатљивост елидираног полузнака информатора произлази и из околности да сви термини у овом случају и у овом попису припадају једном семантичком пољу, једном микросистему повезаних семантичких јединица, јер означавају истородне или сродне појмове.

Идентификацију ознаке и потпуну информацију, уз назначено, омогућава и моциони облик придјева — полузнака дистинктора.

б) У другом облику елизије, тј. кад је ријеч о изостављању полузнака дистинктора, нужно је разграничити два појавна модалитета: елизију полузнака у *статичких* и у *процесних* термина.⁹

аа) *Први модалитет* — елизија полузнака дистинктора у тзв. *статичких термина* (што су организовани, углавном, по синтагматском моделу *атрибут + именица*, и који се, пошто представљају чврсту синтагматску везу, називају и »правим« терминама) — веома је риједак и одлика је неизграђене терминологије. Но, иако је тај модалитет и у ранијим развојним фазама терминологије изниман, тиме и занемарљив, ради зорније анализе посматране релације, ваља га ипак илустрирати примјером. У уџбенику *Словница хрватска и писмовник*,¹⁰ забиљежен је сљедећи сегмент текста: »... претварање (— слова у ч», односно термин којем је елидиран семантички релевантан полузнак — дистинктор: *грлено*. У овом случају изостављање дистинктивног елемента значења проузроочило је семантичко пражњење етикете, па је семема назначене јединице контекстуална, односно овиси и о ужем окружењу (сегменту метаговора или означеном поглављу о палатализацији сугласника) и о ши-

⁹ О статичним и процесним терминима в. више у раду М. Миновића: *Термин као језички знак (семиотичка пројекција термиолошке проблематике)*; Радови I, Институт за језик и књижевност, Одјељење за језик, Сарајево, 1974, 213.

¹⁰ *Slovnica hrvatske i pismovnik za pučke učionice*; Беџ, У с. к. наклади школских књига, 1980, 106.

рем контексту (значењу термина *слово* у загребачкој филолошкој школи, чије је смјернице акцептирао поменути уџбеник).

Изван контекста такви полужнакови (у реализацији, пак, знакови) или губе термилошко валентност (јер им је тешко утврдити примарну референцијалну вриједност) или се семантичким садржајем могу поистоветити са једном од семема који су имали као посебне јединице /уп: (грлено+) *слово*=фон, =фонем, =графем/ — што је, у основи, пут ка семантичкој »патологији«.

бб) У другом модалитету, елизији полужнака дистинктора у тзв. *процесних термина*, што су, у односу на статичне, другачије структурирани (глаголска именица као полужнак информатора, обично, неатрибутске ријечи у функцији дистинктора) и који су због природе свог устројства подложни различитим структурним преобрасбама (термини типа: *једначење сугласника по мјесту творбе; једначење сугласника по звучности* и сл.) — овисност термина о окружењу мање је изражена јер је глаголска именица у функцији информатора и у спрези с контекстом својеврсни кондензатор значења. Наиме, елидирана етикета *једначење*, на примјер, номинира битан фонетски процес, не одређујући га у потпуности, а непосредни лингвистички контекст пружа потпуну, цјеловиту обавијест о ужем семантичком садржају те ноције. У наведеном примјеру, он, заправо, прецизира о каквом је једначењу ријеч (да ли је ријеч о једначењу сугласника или самогласника, у крајњој инстанци). Дакле, и значење је ове форме елидираних процесних термина (знатно фреквентне и у савременој лингвистичкој пракси) — контекстуално.

3.0. Употреба елидираних форми термина осебујан је феномен и на основу њега било би заиста бесмислено изводити констатације како се семеме термилошких јединица могу остваривати, као у опћој лексици, и из контекстуалних реализација. Уз то, у савременој термилошкој реализацији ријетко се сусрећу примјери елизије термилошког полужнака (сем, наравно у тзв. процесних термина), што је у сугласју с иманентном физиономијом ових језичких знакова. Термини су, наиме, компактно структурирани, имају сталан облик, постојано устројство. Но, унаточ томе, ова за природу термилошких етикета супсидијарна појава морала је бити освијетљена како би се и њоме, уз све раније истакнуто, скренула пажња на значај и неопходност уважавања реципроцитета знака и контекста и у полиаспектним приступима термилошком слоју лексике. Уз ово треба додати да је у посматраним примјерима поменути однос био пројциран, углавном, на ужи контекст. Наравно, био је то један од могућих видова сагледавања суодноса термина и контекста и, разумије се, нужно га је повезати с другим, раније апострофираним, који се тичу актуалне употребе. Стога, последице проведених

анализа (чији сумарни закључци, због чињенице да је предочени феномен данас атипичан, суштински не колидирају с постулатима савремених термилошких теорија о аутономној семантичности термина) остаје отворено питање: како у посматраној спрези поимати улогу ширег контекста, односно: да ли различита семантичка и епистемолошка окружења, посебна термилошка поља третирају као својеврсне контекстуалне реализације, те и ове компоненте семантичког садржаја што се остварују у разноврсним поставама (посебним термилошким инвентарима) укључити у опис и интерпретацију семеме становите етикете.

Сматрам да је одговор дат, бар у назнакама, у почецима рада, када је истицана физиономија савремене лексикографске дјелатности у домену терминологије и илустрирано на који начин те проблеме рјешава примијењена лингвистика.

Закључити ипак ваља сљедећом констатацијом: ма какав да јесте и ма какав ће бити теоријски приступ релацији о којој је ријеч, прагматика у подручју терминологије (у истраживањима ранијих фаза, анализама одређених инвентара, пословима стандардизације или, пак, у лексикографској дјелатности) — мора аплицирати у своју методологију непосредно посматрање термина у контексту (ширем и ужем).

TERM AND CONTEXT

Summary

This article discusses the deficiency of the current theory of terminology which excludes the possibility of the contextual theory of a term. The author argues that a comprehensive theory of terminology should incorporate features of linguistic, semasiological and epistemic context in order to provide an interpretation of a term which would be satisfactory from both theoretical and pragmatic point of view.